

Sildefiske

Sild er en benfiskart i sildefamilien. Den har langstrakt kropp, sammentrykt fra sidene. Sidelinjen er utydelig, og halefinnen er stor og kløftet. Øynene er store, og munnen er underbitt. Silda kan bli opptil 49 cm lang, men sjelden over 40 cm og vanligvis 25–37 cm. Den deles i mange stammer med ulik geografisk utbredelse (nordsjøsild), størrelse, vekstmåte, gytetid (vårsild) og biometrisk karakter.

Sild

Den største stammen i nordeuropeiske farvann fram til 1960-årene var den norske vårgytende sildestammen som gyter i februar-mars, fra Siragrunnen i sør til Vesterålsbankene i nord.¹⁾ Fisket på denne stammen var en viktig, men ustabil, næring for Egersund. Det var perioder med svært godt fiske som i neste omgang ble avløst av perioder med svart hav og tomme garn.

1700 - 1783

På begynnelsen av 1700-tallet, da [strandstedet](#) for alvor begynte å vokse fram, var sild et av de fiskeslag byens skipper brakte med seg på sine handelsferder. Sildetønnene var imidlertid ikke dominerende i lasten. Laks, torsk og sei, saltet eller røkt, utgjorde størstedelen av varene. Landbruksprodukter som saltet eller røkt kjøtt og smør inngikk også i sortimentet. Det meste var produsert lokalt, og ble solgt i byene langs Sørlandskysten og på Østlandet. De forekom også at de seilte på havner i Danmark.

Lasting av fisk og landbruksprodukter fra sjøbuene ved Vågen. Tegning: Reidun Lædre

Fra rundt 1720 og fram til 1742 var sildefisket ut av Egersund godt. Så kom noen år med labert fiske før det kom noen gode år mellom 1746 og 1757. Fra da av trakk silda lenger nord, og egersunderne måtte til Karmøy for å fiske. Slik var det fram til rundt 1770. Men så begynte det å svikte, og i 1783 var det slutt. Da var silda forsvunnet fra områdene som egersunderne kunne nå med sine små båter.

1784 - 1815

Så fulgte noen år der folk måtte klare seg uten inntekten som silda ga. Mellom 1783 og 1808 var det svart hav, og når silda uteble fikk det også konsekvenser for skipsfarten og de landbaserte virksomhetene som var knyttet til dette fisket. I Egersund ga dette seg konkret utslag i at strandstedets [befolkning](#) sank fra 720 innbyggere i 1770 til 650 innbyggere i 1815.

1816 - 1824

I 1808 var silda på vei tilbake til Vestlandskysten i rike mengder. For å delta i fisket måtte imidlertid egersunderne dra til Karmøy, noe ikke så mange gjorde. Forståelig nok – det var lenge siden sist silda var en betydelig del av næringsgrunnlaget, og viljen til å satse var begrenset. Det var heller ingen spøk å dra over den værharde Jærkysten i åpen båt midtvinters og så krysse Boknafjorden for å komme til feltet.

Etter hvert var det imidlertid noen som satset på sildefisket – og tjente penger. 1816 var et merkeår. Da stevnet på ny ei skute lastet med sildetønner ut Sørå Sundet med kurs for Göteborg – det var lenge siden sist. Men det ble ikke så stor eksport fra Egersund de kommende åra, kun 2 000 – 4 000 tønner årlig fram mot 1820. Men inspirert av fiskere og eksportører i Stavanger og Flekkefjord økte egersundernes innsats, og flåten av fartøyer som dro nordover mot sildefeltene vokste jevnt.

1825 - 1838

1825 ble et nytt merkeår. Da passerte eksporten 10 000 tønner sild. Selv om alt var hentet på feltene ved Karmøy hadde silda igjen blitt en viktig næringskilde i byen.

Og det skulle bli bedre. Silda begynte å sige sørover Boknafjorden og langs Jærkysten, og i 1826 kom det innsig ved Eigerøy. Året etter kom det innsig enda lengre sør. For første gang siden 1760 hadde silda blitt en lokal ressurs.

Byen var ikke forberedt på at silda plutselig skulle bli tilgjengelig i store mengder rett i nærheten. Sjøbuene langs Vågen hadde ikke nødvendig kapasitet til å fungere som tønne- og saltlager. De var heller ikke spesielt godt egnet som salterier. Det ble derfor et stort behov for nye bygg, og rekka med sjøhus mellom [brådbenken](#) og [kirken](#) utgjorde til slutt en nesten sammenhengende vegg.

Da det ikke lenger var plass til nye bygg i byen ble det etterspørsel etter tomter i nærheten, som under [Kontrari](#), på [Lindøya](#) og lenger ut i havna. Også andre steder i landsognet, særlig på Nordre Eigerøy, ble det bygd sjøbuer der det ble drevet omfattende sildesalting.

Det var gode tider både for fiskeriet og virksomhetene knyttet til dette. Både for fiskere, ganejenter, saltere, bøkkere, skippere og sjøfolk var det nok av arbeid. Befolkningen økte fra 778 i 1825 til 1 103 i 1835. Fiskeflåten vokste, og sildesaltere og eksportører ble en stor yrkesgruppe. I de beste årene i perioden ble det eksportert 29 000 tønner sild årlig.

Sildefisket sør for Jæren kulminerte i 1837, og allerede i 1838 var silda borte fra feltene ved Egersund.

1839 - 1880

Så ble det å dra til Karmøy og enda lengre nordover Vestlandskysten igjen. Nå hadde kapasiteten for håndtering av store sildemengder blitt bygd opp, og egersunderne fortsatte dermed å fiske i disse farvannene. Noen etablerte også egne salterier nordenfor, men sørget allikevel for at mye av eksporten fortsatt gikk ut fra hjembyen.

1840 ble et toppår for eksporten. Da gikk 39 000 tønner sild ut fra byen. Deretter ble utførselen mindre, men holdt seg i mange år på rundt 15 - 20 000 tønner. Mye av eksporten gikk til Gøteborg og byene langs Østersjøkysten, helt til Riga, og ble hovedsakelig fraktet på byens egen flåte som sildesalterne og eksportørene hadde bygd opp.

Slik gikk det fram til 1870/-71. Da sviktet sildefisket nordover Vestlandskysten kapitalt, og plutselig ble sildehandelen rasert - igjen. I 1873 ble det kun eksportert 2 350 tønner fra byen, året etter beskjedne 2 050 tønner, mesteparten til svenske havner. Innen 1880 var det helt slutt, og det som nå i mange år hadde dannet et økonomisk hovedfundament for Egersund var ute av bildet.

1881 - 1909

I årene rundt 1890 deltok flere egersunderne i et rikt sildefiske på Sørlandet og Østlandet, men fra midten av 1890-åra var det igjen utenfor Karmøy og Haugesund det skjedde. Der ble det nå tatt fangster av hittil ukjente dimensjoner.

Det foregikk også en betydelig strukturendring i fiskeriet. Det ble investert i fiskedampskip og nye redskaper, noe som gjorde fisket betydelig mer effektivt enn tidligere. Ganske snart var fiskerbøndene fortrent fra feltene. Fiskerne selv klarte ikke lenger å finansiere fartøy og redskap, det sto nå kapitalsterke redere og kjøpmenn for. Noen av dem var også fra Egersund.

Da silda igjen ble observert utenfor Eigerøy i 1909 var det ikke engang oppkjøpere med base i byen, men det skulle endre seg ganske fort.

1910 - 1929

Det ble en sunnmøring som først tok initiativ til å utnytte det nye sildeinnsiget. Salmon Dyb hadde erfaring fra storsildfiskeriene nord på Vestlandskysten, og så nå muligheten for å etablere seg i Egersund.

VA21SR «Marie» ut av Egersund under sildefisket 1920. Foto: I. Mehus/DF

Han gikk nye veier i finansiering av fartøy og utstyr. I stedet for å gå til det lokale næringsliv og søke støtte søkte han som den første både landsoknet – der han bodde – og bykommunen om garanti for et lån i Havfiskefondet for å "fremme ... fiskeri for Egersund". Begge instanser innvilget søknaden i 1911, og Dyb kjøpte motorkutteren "Erling" med fullt utstyr, leide inn fem erfarne sunnmøringer til prøvefiske og satte i gang. Prøvefisket ble en suksess, og med Salmon Dyb som foregangsmann torde både fiskere og handelsmenn igjen satse på sildefisket i de nære farvann.

Havna under sildefisket 1918. Foto: I. Mehus/DF

Det angret de ikke på. I februar og mars 1912 ble det fisket om lag 17 000 hektoliter vårsild på Kleppagrunnen, Løsgrunnen og Siragrunnen. De rike innsigene kom igjen både i 1913 og 1914. I begynnelsen av mars 1914 pakket silda seg helt inn mot byen i slike mengder at det var vanskelig å

ta unna. "Hele Søndre Sund lige ind til Badehuset har stået pakkende fullt af Sild...".

Sildefisket ut av Egersund ble imidlertid ikke industrialisert slik det for lengst hadde blitt lengre nord. Men de lokale fiskerne tilpasset seg den nye tid på en annen måte: de satte motor i seilbåtene sine. Høsten 1910 ble den første båtmotoren montert i en lokal fiskebåt, og kort tid etterpå var den første båtmotoren produsert i Egersund et faktum. Fra 1913 ble båtmotoren "Roald" produsert i byen. Motorisering av flåten skjedde raskt, og da første verdenskrig var over hadde alle båter hjemmehørende i byen og landsoknet motor. Det hele hadde skjedd i løpet av 6 - 8 år.

Det var først og fremst som eksportvare at silda hadde verdi. Før første verdenskrig var England det viktigste markedet for [fersk sild](#), tett fulgt av Tyskland. For saltsilda var det stort sett de gamle markedene fra 1800-tallet, Sverige, Tyskland og Russland, som gjaldt. Krigen skapte imidlertid problemer for sildeeksporten etter hvert. Tyskland hadde stort behov for mat både til sivilbefolkningen og de militære styrkene. Under vårsildefisket i 1915 lå mange tyske fartøy langs kysten og kjøpte opp alt de fikk tilgang til, mens britene gjorde sitt beste for å forhindre denne forsyningen til de tyske krigsstyrkene.

God fangst. Fra sildefisket 1918. Foto: I. Mehus/DF

I 1916 mer eller mindre tvang britene nordmennene til å stoppe leveransen av sild til Tyskland mot at de selv kjøpte 85 % av all fisk til fastsatte maksimalpriser. Britene var imidlertid lite interessert i silda som sådan, og store lagre hopet seg opp på lagringsplassene langs kysten. I Egersund hadde Christen Michelsen vinteren 1917 etablert byens største sildelager i friluft i [Gåsehølen](#). Silda tilhørte et britisk oppkjøpselskap, B.P.A, men ble ikke hentet. Da sommervarmen kom, ble lageret til svært stor plage for naboene og "halve byen". Mange engasjerte seg for å få fjernet lageret, men det ble ikke ryddet opp før sommeren 1920.

Chr. Michelsens sildelager på Brådbenken 1919. Foto: Bj. Gulliksen/DF

I Nord-Norge og på Vestlandet hadde det vokst fram en betydelig sildjolje- og sildemelindustri allerede før første verdenskrig, mens det sør for Boknafjorden ikke fantes slike fabrikker. Årsaken til det var at ressursgrunnlaget ikke hadde vært godt nok. I 1918 sa britene opp kjøpeplikten, og for å trygge kystbefolkningens kår kjøpte nå staten opp all fisk som ikke kunne eksporteres. Og det var ikke lite: både i 1916 og 1917 var fangstene enorme. Britenes og statens oppkjøp resulterte i store overskuddslagere av sild, noe som bl.a. medførte at ressursgrunnlaget nå var til stede for å starte fabrikker i Egersund også. I 1918 ble således [Egersund Sildoljefabrikk](#) etablert mens [Ryttervik Fabrikker](#) startet opp året etter under navnet **Egersunds Kraftfor og Sildoljefabrik A/S**.

I 1919 var første verdenskrig over og den frie handel skulle gjenopprettes. I det krigsherjede Europa var det stort behov for mat, og folk i sildenæringen håpet på at alt skulle bli slik det hadde vært før krigen, med godt fiske og god avsetning for både fersk og salt sild. Sildefisket fortsatte for fullt, og 1919 ble et nytt toppår, enda bedre enn 1916. Men indre uro og valutaproblemer både i Sovjetunionen og Polen, de beste markedene før krigen, gjorde det nesten umulig å få solgt saltsild der. Da den tyske marken kollapset var det heller ikke mulig å selge sild til Tyskland med rimelig fortjeneste. Resultatet var at det om sommeren 1921 lå lagret sild for mellom fem og seks millioner kroner i området mellom Flekkefjord og Egersund, mens sildespekulantene satt nedtyngt i gjeld. Økonomisk sett nærmet det seg kollaps.

Sildesalting på Skriverallmenningen 1918. Foto: Bj. Gulliksen/DF

Byens to banker, Egersunds og Dalenes Privatbank og Egersunds Sparebank, måtte tåle en rekke tap. De hadde begge vært aktive deltakere i sildenæringen, men hadde ikke klart å forutse det dramatiske sammenbruddet i sildemarkedet. Sparebanken klarte seg med et nødscrik gjennom de dårlige tidende, mens privatbanken gikk over ende i januar 1922. Men til tross for problemene i begynnelsen av tiåret var sildefisket og sildehandelen fortsatt av stor betydning for både byen og distriktet i 1920-åra. På den tiden ble vårsilda framdeles mest brukt som menneskeføde, og det var enorme mengder mat som ble skipet ut som fattigmanskost til det kriserammede Europa. Bare ubetydelige kvanta gikk til sildoljefabrikkene langs kysten.

1930 - 1950

I 1930-åra skjedde det igjen store strukturendringer i fiskerinæringen. Nye frysemetoder og raskere transport gjorde fersk fisk tilgjengelig på stadig større markeder, mens etterspørselen etter saltsild dalte tilsvarende. Det var først og fremst saltinga som hadde gitt arbeidsplasser, og på få år mistet de rike sildeinnsigene mye av sin betydning i Egersund da "all salting og foredling er totalt opphørt".

Midt i 1930-åra var det således de to sildoljefabrikkene som tok i mot det meste av de enorme vårsildfangstene. Utover i tiåret ble det fisket mer sild utenfor Egersund enn noen gang før, med 1938 som et desidert toppår. Da ble det ført i land mer enn 900 000 hektoliter i løpet av få uker i februar og mars. Når saltere og isere hadde fått sin etter hvert beskjedne del av fangsten, gikk resten til fabrikkene. Der ble silda malt og kokt utover våren og sommeren, noe som kunne luktes over hele byen og distriktet - "Det lukter valuta", var omkvedet. Aktiviteten førte også til mye søl i havna.

Det gode ressurstilgangen ga grunnlag for utvidelse av fabrikkapasiteten, og i 1938 etablerte Isak O. Seglem [Egerø Sildoljefabrikk](#) ved Nysund. Året etter sto [Leidland Sildoljefabrikk](#) klar like ved. Stadig modernisering og utvikling av de to eldste fabrikkene og etablering av to nye fortonte seg som et industrieventyr for byens befolkning, dog ispedd en smule bitterhet over at alle virksomhetene lå i landsoknet mens byen måtte slite med lukta.

*Egerø Sildoljefabrikk (lengst fra kamera) og Leidland Sildoljefabrikk ble satt i drift i hhv. 1938 og 1939.
Foto: Widerøe/DF*

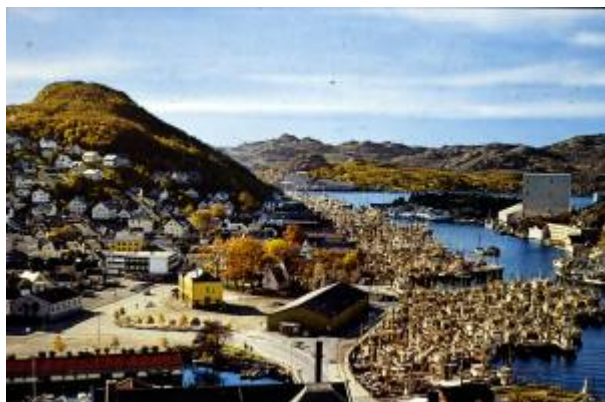
De rike sildefiskeriene fortsatte gjennom okkupasjonsårene og opp gjennom 1950-åra. Unntaket var 1942, der kulda var så streng at fisket aldri kom i gang. En ny sildoljefabrikk, [Sildefiskernes Fabrikklag](#) - SILFAS - sto ferdig på Grønehaugen i 1950. Begrunnelsen for å bygge [Egersund Fryseri](#) i begynnelsen av 1950-åra var først og fremst å stimulere til eksport av fersk sild.

1951 - 1970

I sesongene først på 1950-tallet ga de fem sildoljefabrikkene arbeid til mellom 400 og 500 mann, selv om det gikk mot slutten for vårsildfisket utenfor Egersund allerede i 1952. Fabrikkenes føringsbåter²⁾ måtte dra langt nord på Vestlandet for å hente råstoff, men i 1957 var det slutt. Da var sildeeventyret på Vestlandet over, og sildoljeindustrien måtte omstille seg.

Omstillingen var vanskelig og krevde tid, ikke bare i Egersund, men langs hele kysten. For Ryttervik Fabrikker ble løsningen produksjon av soyaolje, mens de øvrige etter hvert kunne trekke veksler på

nærheten til fiskefeltene i Nordsjøen. Fiskeslag som øyepål, nordsjøsilde og tobis ble det nye råstoffet, men verken kvalitet eller mengde kunne måle seg med sildefangstene ti år tidligere.

Fiskeflåten i landligge 1966. Foto: Fotohuset/DF

Det var imidlertid rike felt med nordsjøsilde bare 8 – 9 timers gange fra Egersund. Svenske, danske og tyske fartøy hadde fisket der i flere år, men de lokale fiskerne hadde ikke prøvd seg da de ikke hadde store nok båter til å kunne drive fiske så langt til havs. Men da store, moderne båter fra Nord-Vestlandet i 1963 prøvde seg med snurpenot etter silde i Nordsjøen ble det igjen fart i sakene. Rett ut av Egersund fant de en ny sildestamme som kunne måle seg med den forsvunne vårsildstammen. I løpet av 1964 ble det brakt i land mer enn 1,6 mill. hektoliter råstoff – nesten dobbelt så mye som sildefisket i 1938 – til en førstehandsverdi på 50 mill. kr. Det aller meste ble levert av de store snurperne – tiden for kystfiske med små treskøyter, drivgarn og bunngarn var forbi.

Oppbygging av flåtens fangstkapasitet førte imidlertid til overbeskatning og sammenbrudd i sildebestandene rundt 1970. Det førte til registreringsstopp for ringnotsnurpere i 1970, innføring av totalkvoter for silde i 1971, og et inntil da utenkelig totalforbud mot fangst av norsk vårgytende silde, islandsk vårgytende silde og islandsk sommergytende silde i 1972. I 1973/74 ble Egerø og Leidland sildoljefabrikker nedlagt. I 1988 var det slutt med soyaproduksjon hos Ryttervik Fabrikker, og i 2009 ble produksjonen hos tidligere SILFAS lagt ned. Egersund Sildoljefabrikk er imidlertid fortsatt (2014) i drift.³⁾

1)

<http://snl.no/sild> - hentet 14.01.2014

2)

Båter som hentet råstoff der dette til enhver tid var å finne langs kysten.

3)

Kilder: Egil Harald Grude: Egersund byhistorie, B1, s. 43ff, 51, 156f, 163ff, 172ff, 223, 232, 240, 250ff, 295, 339, 413; Harald Hamre: Egersund byhistorie, B2, s. 15, 31, 248, 251ff, 274ff, 290f, 295, 310ff, 336, 375ff, 470, 513, 524ff; Sigmund Birkeland, Abram Kjell Sørdal: Mellom Varberg og Kontrari, s. 136ff; Dalane Tidende 08.12.2009;

<http://www.nb.no/nbsok/nb/ad0d4dc7ed1ed10bb08703e4b2e3585e?index=2#5> - hentet 24.11.2013

http://snl.no/Fiske_og_fangst_i_Norge - hentet 14.01.2014

<http://j25.welcon.no/index.php/no/produksjonsanlegg/ryttervik> - hentet 14.01.2014

© Egersund byhistoriske leksikon
<https://www.dalanefolkemuseum.no/leksikon/>
 PDF produsert 26.08.2019 05:27.
 Artikkelen kan brukes fritt mot kreditering.

Produsert med støtte fra:
Dalane Folkemuseum
Museumsveien 20, 4373 Egersund
<https://dalanefolkemuseum.no>